

Література:

1. Орловский Ю.П. Трудовое право не ответило на вызов экономического кризиса // <http://www.top-personal.ru/lawissue.html?1686>.
2. Кисилёв И.Я. Зарубежное трудовое право. – М.: НОРМА – ИНФРА М, 1998. – 263 с.
3. Трудовой кодекс Российской Федерации от 21.12.2001 // Собрание законодательства РФ. – 07.01.2002 – № 1 (ч. 1). – Ст. 3.
4. Л.Н. Анисимов. Трудовой договор, трудовые отношения // <http://www.top-personal.ru/workinglaw.html?153>.

Лях Н.Л., ОНЮА

ОЦІНКА ДОКАЗІВ АДМІНІСТРАТИВНИМ СУДОМ ЗА ВНУТРІШНІМ ПЕРЕКОНАННЯМ

Статья посвящена вопросу доказывания в административном судопроизводстве, в частности осуществлению оценки доказательств административным судом. Отдельно рассмотрены внутренние и внешние факторы, воздействующие на внутренне убеждение судьи. Автором допускается возможность судебной ошибки при осуществлении административного судопроизводства.

Article devoted to the question of proof in administrative proceedings, including the appraisal of evidence by the Administrative Court. Separately considered internal and external factors affecting the internal conviction of Judge. The author admitted the implementation of administrative justice.

Постановка проблеми. Складність вчення про оцінку доказів викликала різні судження про сутність та місце оцінки в процесі судового доказування. Одні автори під оцінкою доказів розуміють «судження суду про достовірність доказу, його силу та значення для встановлення необхідних юридичних фактів» [3; 184], інші зводять оцінку доказів до результату судової діяльності, до судового акту [4; 8], треті характеризують її як розумову діяльність суду, яка заключається в тому, що він (суд), керуючись законом та правосвідомістю, розглядає кожен доказ окремо і всю сукупність доказів, визначаючи їх відносність, допустимість, достатність та достовірність для висновків у справі [5; 428], четверті включають в зміст оцінки доказів розумову діяльність та її результат, що знаходить їх відображення в процесуальних рішеннях [6; 6].

Автори зазначених поглядів або протиставляють розумову діяльність її результату (Д.М. Чечот, І.Л. Петрухін, І.М. Резніченко), або відмежовують розумову діяльність від її результату (Б.Т. Матюшин). З точки зору логіки мислення включає в себе судження, умовисновків та висновок нового судження. Останній є необхідним елементом мислення, а оцінку доказів не можна визначити тільки як висновок (судження), оскільки в такому випадку за рамками визначення залишається вся попередня відносно результату розумова діяльність. Критикуючи авторів за протиставлення розумової діяльності висновку, Б.Т. Матюшин водночас розриває розумову діяльність на оцінку доказів та її результат. «Оцінка доказів – це складне явище, яке включає в себе і саму розумову діяльність та її результат, який отримує відображення в процесуальних рішеннях». Тим самим автор виводить результат за межі розумової ді-

яльності. Результат мислення – це нове судження, яке входить складовою частиною в процес мислення. Тому оцінку доказів слід розглядати як єдину розумову діяльність, в рамках якої в результаті висновків з одного чи декількох суджень (міркувань) виводиться нове судження.

Метою цієї статті є визначення: складових оцінки доказів в адміністративному судочинстві; місця оцінки як одного з елементів доказування в адміністративній справі; факторів, що впливають на внутрішнє переконання суддів адміністративного суду при здійсненні ними адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі немає єдиної думки відносно поняття судового доказування. По цьому питанню можна говорити про існування двох концепцій. В основі першої з них лежить судження про судове доказування як способу пізнання фактичних обставин справи. На думку К.С. Юдельсона, наприклад, під судовим доказуванням слід розуміти «діяльність суб'єктів процесу по встановленню за допомогою вказаних законом процесуальних засобів та способів об'єктивної істинності наявності чи відсутності фактів, необхідних для вирішення спору, між сторонами...».

Представники іншої концепції під судовим доказуванням розуміють діяльність, що має за мету переконати суд в істинності фактів, що розглядаються ним. В концентрованому вигляді ця ідея виражена в судженні С.В. Курильова: «доказування – не пізнання, доказування для пізнання» [20; 29].

Досить важко погодитися з тим, що в адміністративному судочинстві головне завдання сторін заключається в переконанні суду. І хоча адміністративно-процесуальне законодавство відводить адміністративному суду роль активну, встановлюючи, що він вживає передбачені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи (ст.11 КАС), ця вимога зовсім не означає зацікавленості адміністративного суду в ступені переконаності доказів, виявлених або витребуваних судом.

Таким чином адміністративний суд не просто знаходиться під впливом сторін, що намагаються переконати суд, він не просто спостерігає за процесуальним змаганням сторін. Адміністративний суд приймає участь в процесі судового доказування. Він має право витребувати від сторін, осіб, що приймають участь в справі, надання необхідних доказів, здійснювати інші дії, спрямовані на встановлення фактичних обставин справи. Суд оцінює докази, що є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні (ст.86 КАС). Іншими словами, вирішальне значення має не тільки те, щоб сторони переконали адміністративний суд в наявності або відсутності необхідних фактів, а те, щоб суд сам був переконаним в тому, тобто пізнав (від пізнання) фактичні обставини справи. Саме пізнання визначає сутність судового доказування. Пізнання в рамках судового доказування реалізується шляхом розумової (логічної) та практичної (процесуальної) діяльності, тобто процесуальних дій, здійснюваних особами, що беруть участь у справі, і судом, на основі правових норм, що містяться в адміністративному процесуальному законодавстві. Під доказуванням в адміністративному судочинстві слід розуміти логіко-

практичну діяльність осіб, що беруть участь в справі, і адміністративного суду по встановленню наявності або відсутності обставин, що мають значення для правильного вирішення адміністративної справи.

Оцінити докази, вважає Ф.Фаткуллін, означає визначити конкретність, внутрішню узгодженість і доброякісність наявних відомостей про факти, достовірність доказових фактів і долучених до справи матеріальних слідів вчиненого, їх належність до справи і достовірність усієї сукупності перевірених фактичних даних (відомостей про факти, доказових фактів і матеріальних слідів і т.д.) для досягнення об'єктивної істини [12; 186].

Окремі науковці обмежують роль оцінки доказів лише визначенням їхньої достовірності та достатності [14; 163] або ж визначенням сили і значення кожного доказу окремо і всіх доказів у сукупності [15; 130]. С.А. Голунський вважає, що оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел включає, крім розумової діяльності, ще й процесуальні дії, оскільки якщо оцінка зводилася лише до розумових операцій, то вона не виходила б за межі свідомості відповідного суб'єкта доказування, була б нікому не відома і позбавлялась будь-якого юридичного значення. Про будь-яке правове регулювання такої оцінки не може бути й мови, адже думки, які не знайшли зовнішнього прояву, є непідвладними законодавцеві [16; 70–72].

Вважаю, що такий підхід до визначення оцінки доказів та їх процесуальних джерел не відображає в повній мірі зміст поняття. Розумова діяльність, яка складає зміст оцінки доказів, не регулюється нормами адміністративно-процесуального законодавства, але ці норми впливають на те, щоб процес мислення відповідав меті закону, крім того, вони дають певні правові орієнтири суб'єкту доказування, визначаючи умови оцінки доказів. А.А. Давлетов відзначає, що розумова діяльність (оцінка доказів) повністю вільною від правових норм бути не може [17; 63]. В ч. 1 ст. 86 КАС закріплено положення, згідно якому суб'єкти доказування повинні керуватися при оцінці доказів законом та внутрішнім переконанням. Крім того, українському законодавцю не слід відмовлятися від детальнішого нормативного закріплення вимог при оцінці доказів.

Таким чином, **оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел** (далі – оцінка доказів) – це розумова та практична діяльність адміністративного суду та інших осіб, що беруть участь в адміністративній справі, з визначення допустимості та повноти свідчень, що містяться в процесуальних джерелах, а також належності, допустимості, достовірності кожного доказу окремо, а також достатності і взаємного зв'язку доказів у їх сукупності, що здійснюється за внутрішнім переконанням.

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням судді має декілька аспектів: юридичний, психологічний та морально-етичний. Судді оцінюють докази, не будучи пов'язаними приписами закону про силу та значення тих чи інших доказів в умовах незалежності та заборони впливати на їх рішення. Оцінка доказів базується на об'єктивному та всесторонньому розгляді всієї їх сукупності та обставин справи в цілому. Психологічно внутрішнє переконання означає стан свідомості та почуттів судді, коли він при прийнятті кінцевого (заключного) рішення впевнений в своїй правоті, не сумнівається в безпомилковості свого рішення та готовий діяти у відповідності з ним.

Морально-етичне значення оцінки доказів за внутрішнім переконанням полягає в тому, що за своє рішення про доведеність чи недоведеність винуватості відповідача та його наслідків суддя несе відповідальність перед своєю совістю судді та людини. Категорія «совість» носить філософський характер і визначається як суб'єктивна свідомість відповідності або невідповідності власної поведінки моральним цінностям [19; 422]. Керуватися совістю значить порівнювати кожен свій поступок з моральними переконаннями та вчиняти у відповідності з ними. Не випадково, приступаючи до виконання своїх обов'язків, судді приймають присягу, в якій присягають «чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим» (ст. 10 Закону України «Про статус суддів»). Суверенний в прийнятті рішення, суддя відповідає морально за його правильність перед суспільством, перед відповідачем, особами, які приймають участь у справі, іншими учасниками адміністративного процесу, будучи пов'язаним з ними почуттям професійного та людського обов'язку. Роль совісті в процесі доказування була б мінімальною, якби вона зводилась лише до відповідальності судді за вже здійснений аморальний проступок. Її істинна цінність в тому, що страх перед докорами совісті в майбутньому заставляє людину давати попередню моральну оцінку кожному своєму проступку.

Як правильно відзначають окремі автори, у вченні про оцінку доказів юридичні проблеми переплітаються з проблемами світогляду, теорії пізнання, психології, логіки та інших наук [13; 223].

Внутрішнє переконання при оцінці доказів може розглядатися в різних аспектах. Так, в психологічному аспекті воно означає відчуття впевненості, переконаності в правильності своїх висновків. Морально-етичну сторону внутрішнього переконання характеризують дії, вчинки, що вчинені відповідно до своїх переконань. Гносеологічний аспект виражає відповідність (невідповідність) переконання в чому-небудь об'єктивній дійсності [7; 55].

Окремі науковці висловлюються, що термін «внутрішнє» пережив себе, «перетворився на анахронізм», тому слід взагалі відмовитись від вживання терміна «внутрішнє переконання», оскільки це «створює передумови вважати, що існує, ще й зовнішнє переконання» [8; 46–47].

Як правильно підкреслює М.П. Некрасова, згідно з положеннями матеріалістичної діалектики, внутрішнє є визначальним у предметі, воно характеризує його властивості і сторони, які складають його сутність, його основу. В єдності зовнішнього і внутрішнього, як двох сторін одного і того ж самого предмета чи явища внутрішньому, безсумнівно, належить пріоритет. Внутрішнє – ступінь наукового пізнання дійсності. Через пізнання суті явища, його першооснови людина пізнає всю різноманітність оточуючого її зовнішнього світу [7; 19].

В українській мові термін «внутрішній» означає «який міститься всередині», відбувається в психіці людини [10; 498]. Тому якщо законодавець застосував до терміна «переконання» ще й визначення «внутрішнє», то це зроблено з єдиною метою – наголосити на самостійності й незалежності формування переконання [11; 75]. Тобто терміном «внутрішнє» законодавець підкреслює, що переконання особи при оцінці доказів

є глибоко особистим переконанням судді, і воно позбавлене будь-якого стороннього зовнішнього впливу.

Внутрішнє переконання суддів не є інтуїтивним висновком. Воно повинно бути обґрунтованим, визначатися аналізом матеріалів справи, об'єктивними даними. Така обґрунтованість отримує відповідне відображення в постанові суду, якою вирішується публічно-правовий спір по суті. В мотивувальній частині постанови зазначаються встановлені обставини із посиланням на докази, а також мотиви неврахування окремих доказів; мотиви, з яких суд виходив при прийнятті постанови, і положення закону, якими він керувався (ст. 163 КАС). Таке викладення об'єктивних даних, що визначили оцінку доказів, необхідне для того, щоб судді вищих інстанцій могли перевірити правильність оцінки доказів, щоб висновки суду були обґрунтованими. Ст. 86 КАС закріплена вимога про обґрунтованість внутрішнього переконання. Ця вимога відрізняє внутрішнє переконання від добровільного розсуду або знання, здобутого інтуїтивно.

Таким чином, внутрішнє переконання – це вільне від думок інших осіб стійке та внутрішньо обґрунтоване психічне ставлення суб'єкта доказування до якості та кількості необхідних та достатніх елементів, які складають зміст поняття доказу та виступає в якості методу та результату оцінки доказів (доказової інформації).

В статті хочеться визначити фактори, що мають безпосередній вплив на формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування. На теоретичному рівні можливе зведення таких факторів в певну систему шляхом виділення двох груп таких факторів.

До зовнішніх факторів формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування відносяться: адміністративно-процесуальне законодавство, вплив засобів масової інформації, суспільна думка, судова практика по адміністративним справам, серед яких пріоритетне значення належить практиці Вищого адміністративного суду України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Всі установки держави, об'єктивуються в нормативних приписах, визначають мету, основу, межі формування внутрішнього переконання в адміністративному судочинстві і форми його вираження в рішеннях. Участь судді в прийнятті рішення про застосування забезпечувальних заходів відносно доказів та адміністративного позову є додатковим фактором впливу на формування внутрішнього переконання, адже судді не просто зізнатися, що він помилився, приймаючи рішення про забезпечення доказів чи адміністративного позову відповідно до ст.ст. 73, 117 КАС. Це питання потребує подальшого вивчення й, напевне, зміни тексту КАСУ в частині, що стосується.

Судова практика та внутрішнє переконання нерозривно пов'язані, бо перше це ніщо інше, як узагальнені результати оцінки доказів з аналізом помилок, допущених в процесі такої оцінки. Вплив судової практики на формування внутрішнього переконання суддів – це закономірний процес, обумовлений намаганням судової системи уніфікувати застосування правових та процесуальних норм, як того вимагає загальноправові принципи справедливості і рівності всіх перед законом і судом. Звичайно, адміністративний суд при прийнятті рішення може відступати від

судової практики по певній категорії справ, так як саме його внутрішнє переконання є основою судового рішення, і тільки суддя відповідає за законність та обґрунтованість такого рішення. Тим паче що далеко не завжди судова практика є абсолютно погодженою та може протирічити, дає однозначні відповіді на питання, які виникають у судді в процесі застосування правових норм, тому у суду завжди є можливість власного розсуду.

Правовою природою судового розсуду є те, законодавець визначає в нормі права зміст правового регулювання до певного моменту, а далі вибір здійснює безпосередньо правозастосувач – суд [18; 18]. Звідси виходить, що оцінка судом доказів не завжди є вільною, так як певні критерії її вже закладені в законодавстві та судовій практиці.

До основних внутрішніх факторів, що мають вплив на формування внутрішнього переконання при оцінці доказів суб'єктами доказування, відносяться морально-етичні ціннісні орієнтації суб'єктів доказування, рівень кваліфікації роботи по юридичній спеціальності, пов'язаної з оцінкою доказової інформації, психологічні характеристики даного суб'єкта, його здатність протистояти зовнішньому впливу і відстоювати власну точку зору. На відміну від зовнішніх, внутрішні фактори носять латентний характер і майже не піддаються вивченню і засвідчити їх вплив ми можемо зважаючи на зовнішні прояви – поведінці, мові, рішенням, які приймаються.

Судді повинні мати підвищений імунітет відносно спроб маніпулювати ними в ході доказування. Разом з тим, власна точка зору, власне ставлення до доведеності чи недоведеності тих чи інших обставин не повинна сприйматися як «абсолют», апріорі, вважатися беззаперечним та непохибним. Таким чином, особиста переконаність однієї людини в достовірності та достатності доказів, які б підтверджували або спростовували винуватість тої чи іншої особи, не може бути мірилом об'єктивності.

Стосовно судової помилки вчений, дослідник кримінального процесу та судової етики, М.С. Строгович зазначав, що «... право на помилку з нікуди не витікає ні в юридичному, ні в етичному відношенні. Судові помилки були, є зараз і їх можливість настання прийдеться враховувати в майбутньому. Але права суддів на помилку ... не було раніше, немає зараз й не буде в майбутньому. Судова помилка – це завжди порушення законності. А в кого і коли є «право» порушувати законність?» [19; 88]. З цією думкою не можна не погодитися.

Судова помилка при ухваленні рішення в порядку адміністративного судочинства – це може бути визнання протиправними рішення суб'єкта владних повноважень чи окремих його положень і скасування або визнання нечинним рішення чи окремих його положень; зобов'язання відповідача вчинити певні дії; зобов'язання відповідача утриматися від вчинення певних дій; стягнення з відповідача коштів; тимчасова заборона (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; примусовий розпуск (ліквідація) об'єднання громадян; примусове видворення іноземця чи особи без громадянства за межі України; визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень (ч. 2 ст. 162 КАС). Судова помилка – це задоволення адміністративного позову повністю або частково шляхом визнання відповіда-

ча винуватим у публічно-правовому спорі, але водночас, судова помилка – це і відмова в задоволенні адміністративного позову супроти істинного стану справ і зібраним проти відповідача доказам. Сюди можна віднести й випадки неправильної кваліфікації діяння.

Принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням не означає права на помилки, які допускаються суддями при здійсненні ними адміністративного судочинства. При цьому суддя повинен нести відповідальність не за власне внутрішнє переконання, а за недостатньо кваліфіковані чи помилкові дії, що призвели до формування такого переконання.

Загальними процесуальними гарантіями, які б забезпечували можливість формування внутрішнього переконання судді адміністративного суду. До процесуальних гарантій, які б забезпечували неупередженість при оцінці доказової інформації за внутрішнім переконанням, відносяться положення КАС в частині, що стосується підстав для відводів (самовідводів) судді (ст. 27).

Оцінку доказів слід відрізнити від їх перевірки, однак їх важко відокремити одну від іншої як елементи процесу доказування у справі. Під перевіркою доказів розуміють аналіз та дослідження доказів, пошук нових доказів та підтвердження чи спростування наявних, співставлення доказу, що перевіряється з іншими, що є в справі. Взаємозв'язок перевірки з оцінкою доказів та їхніх джерел полягає в тому, що перевірка завжди передуює оцінці, а в процесі оцінки суд може повернутися до додаткової перевірки доказової інформації. Водночас перевірка доказів відрізняється від оцінки, а це ще раз свідчить про те, що ці елементи є самостійними частинами єдиного процесу доказування. Так, перевірка здійснюється логічним, тобто розумовим шляхом, а також за допомогою практичних дій, оцінка ж є винятково розумовою діяльністю.

Перевірка полягає у виявленні доброякісності зібраних доказів для встановлення обставин вчиненого порушення. Визначення доброякісності означає встановлення властивостей доказів, їх здатності нести правдиву інформацію.

В свій час професор Ю.М. Грошевий писав, що суддівське переконання – це такий стан свідомості судді, коли він вважає зібрані по справі докази достатніми для вирішення питання про наявність чи відсутність фактів, що входять в предмет доказування, впевнений в правильності свого висновку та готовий до практичних дій у відповідності з отриманими знаннями. На його думку, переконання судді об'єктивне, оскільки воно формується в процесі і на основі повного, всестороннього та об'єктивного розгляду всіх обставин справи в їх сукупності та взаємозв'язку [21; 13].

Висновки. Оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел (далі – оцінка доказів) – це розумова та практична діяльність адміністративного суду та інших осіб, що беруть участь в адміністративній справі, з визначення допустимості та повноти свідчень, що містяться в процесуальних джерелах, а також належності, допустимості, достовірності кожного доказу окремо, а також достатності і взаємного зв'язку доказів у їх сукупності, що здійснюється за внутрішнім переконанням.

Взаємозв'язок перевірки з оцінкою доказів та їхніх джерел полягає в тому, що перевірка завжди передуює оцінці, а в процесі оцінки суд може повернутися до додаткової перевірки доказової інформації. Проте

поняття «оцінка» та «перевірка» слід відрізнити, адже під перевіркою доказів розуміють аналіз та дослідження доказів, пошук нових доказів та підтвердження чи спростування наявних, співставлення доказу, що перевіряється з іншими, що є в справі.

Внутрішнє переконання повинно бути обґрунтованим, визначатися аналізом матеріалів справи, об'єктивними даними. Така обґрунтованість отримує відповідне відображення в постанові суду, якою вирішується публічно-правовий спір по суті. Принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням не означає права на помилки, які допускаються суддями при здійсненні ними адміністративного судочинства.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.05 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №№ 35–36, 37. – Ст. 446.
2. Про статус суддів: Закон України від 15.12.92//Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 8. – Ст. 56.
3. Гражданский процесс / Отв. ред. Н.А. Чечина, Д.М. Чечот. – М. – 1968. (Автор главы – Д.М. Чечот).
4. Резниченко И.М. Оценка доказательств в советском гражданском процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М. – 1968.
5. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Под ред. Н.В. Жогина. – М. – 1973.
6. Матюшин Б.Т. Общие вопросы оценки доказательств в судопроизводстве. – Хабаровск. – 1987.
7. Орлов Ю.К. Внутренние убеждения при оценке доказательств (правовые аспекты) // Вопросы борьбы с преступностью: Вып. 35. – М. – 1981.
8. Бохан В.Ф. Формирование убеждений суда. – Минск. – 1973.
9. Некрасова М.П. Оценка доказательств по внутреннему убеждению как принцип советского уголовного процесса. // Вопросы повышения эффективности правосудия по уголовным делам. – Калининград. – 1980.
10. Новий тлумачний словник української мови. – Т.1. – К. – 2004.
11. Грошевий Ю.М., Стахівський С.М. Докази та доказування у кримінальному процесі. – К. – 2006.
12. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань. – 1976.
13. Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. – Воронеж. – 1995.
14. Сергун А.К. Оценка доказательств // Гражданский процесс Российской Федерации. – М. – 1996.
15. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. – М. – 1964.
16. Голунский С.А. Об оценке доказательств в советском уголовном процессе // Советское государство и право. – 1955. – № 7.
17. Давлетов А.А. Нормативная модель общей части доказательственного права в уголовном процессе // Государство и право. – 1992. – № 10.
18. Толчеев М.Н. Судейское усмотрение и дискреционные нормы в процессуальном праве // Адвокатская палата. – 2005. – № 10.
19. Краткая философская энциклопедия. – М. – 1994.
20. Курылёв С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск, 1969.
21. Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков. – 1975.